

УДК: 316.66

© Квасник Г.В., 2013 р.

Г.В. Квасник
Національний університет,
м. Донецьк

БАГАТОВИМІРНІСТЬ ГУМОРУ: АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

У статті розглядаються підходи до вивчення гумору у закордонній та вітчизняній психології. Представлено основні напрямки дослідження гумору як інтегрального показника індивідуальності особистості, його взаємозв'язку зі структурними компонентами психіки, ролі у соціальних інтеракціях. Надается аналіз актуальних уявлень та досліджень щодо механізму гумористичного переживання.

Ключові слова: гумор, гумористичне переживання, дослідження, концепція, механізм, підхід, стиль гумору.

Г.В. Квасник

МНОГОМЕРНОСТЬ ЮМОРА: АКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА

В статье рассматриваются подходы к изучению юмора в зарубежной и отечественной психологии. Представлены основные направления исследования юмора как интегрального показателя индивидуальности личности, его взаимосвязи со структурными компонентами психики, роли в социальных интеракциях. Предоставляется анализ актуальных представлений и исследований относительно механизма юмористического переживания.

Ключевые слова: исследование, концепция, механизм, подход, стиль юмора, юмор, юмористическое переживание.

G.V. Kvasnik

HUMOR'S MULTIDIMENSIONALITY: CURRENT RESEARCH OF PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The article deals with approaches to the study of humor in the foreign and domestic psychology. The main research's directions of humor as an integral indicator of person's individuality, his relationship with the psychic structural components, the role in social interaction are presented. Provides analysis of current ideas and studies on the mechanism of humorous experiences.

Key words: approach, concept, humor, humorous experience, humor style, mechanism, research.

Буденність та несерйозність гумору часто викликає досить поверхове ставлення до нього як до об'єкта психологічної інтерпретації. Насправді ж сьогодні існує велика різноманітність конкретних пояснень механізму та

особливостей гумористичного переживання, що зумовлює виникнення низки додаткових, конкретизуючих питань щодо його природи.

У психології *гумор* визначають як *здатність особистості виявляти, фіксувати та осмислювати комічне у навколишній дійсності та емоційно на нього реагувати*. Загалом поняття почуття гумору передбачає комплекс перцептивних, когнітивних, емоціональних, фізіологічних та поведінкових процесів. Індивідуальні характеристики пізнавальної сфери, протікання емоціональних процесів, темпераментальні та характерологічні особливості – лиш невелика доля детермінант гумору.

Метою даної статті є систематизація наукових уявлень щодо механізму та характеристик гумористичної поведінки особистості через розкриття деяких напрямків дослідження гумору у закордонній та вітчизняній психології.

Дослідження гумору у закордонній психології

Вивчення взаємозв'язку гумору та структурних компонентів психіки

Психодинамічний підхід З. Фрейда до вивчення гумору був найвпливовішою теорією у психологічних дослідженнях гумору у першій половині ХХ ст. Від Г. Спенсера Фрейд запозичив ідею про те, що метою сміху є позбавлення від зайвої психічної енергії. За Фрейдом, існує три категорії пов'язаних зі сміхом явищ: 1 – дотепність або жарти, 2 – гумор, 3 – комізм [9].

Кожна з зазначених категорій передбачає різні механізми вивільнення психічної енергії у формі сміху. *Жарти* «відволікають» Суперего, дозволяючи висловити підсвідомі агресивні та сексуальні прагнення Ід та насолодитися ними. Стримуюча енергія, котра зазвичай подавляє лібідозні імпульси, ненадовго стає надлишковою у результаті жарту та знаходить вихід через сміх. Згідно з Фрейдом, ми насолоджуємося жартами, тому що вони дозволяють нам мить відчутти недозволене задоволення через примітивні прагнення [12]. Цікаво, що ми не переживаємо почуття провини, оскільки Супер-Его тимчасово прив'язане до хитрої когнітивної загадки жарту, і часто ми навіть не усвідомлюємо, наскільки тенденційні елементи вона містить.

Гумор часто має місце у стресових чи неприємних ситуаціях, коли люди відчують такі негативні емоції, як страх, печаль чи гнів. Проте сприйняття кумедних та безглузких елементів дозволяє їм подивитися на ситуацію з іншого боку та запобігти негативним переживанням. Цей тип гумору особливо помітно проявляється у здатності сміятися над власними недоліками. Крім того, гумор – один з найбільш ефективних захисних механізмів, що допомагає зберегти реалістичну точку зору на ситуацію за умови нейтралізації негативних емоцій. Ряд наукових робіт присвячено

адаптаційній ролі гумору в умовах стресу, агресії, психічного чи соматичного захворювання.

Комізм, на відміну від попередніх форм гумору, належить до невербальних джерел веселощів. Ця категорія розкривається через фарс, клоунаду, мимовільні фізичні реакції.

Результати досліджень, проведених у межах психоаналітичної теорії, виявилися досить суперечливими та не розкрили конкретних закономірностей. На сьогоднішній день вклад цього напрямку визначається аналізом гумору як виду копінг-стратегій.

Гумор – досить складний та суперечливий прояв психологічних особливостей людини: з одного боку, він є інтегральним показником психічного життя особистості, з іншого – виступає її значущим структурним компонентом у взаємозв'язку з іншими психічними процесами та особливостями. Такий напрямок у вивченні гумору детально розробляється у зарубіжній психології та представлений рядом підходів.

Наприклад, В. Хампс (W. Hampes) розглядає співвідношення гумористичних стилів та емпатії як прояву співчуття, процесу співпереживання. Хампс пропонує розглядати три рівні емпатії: співчутливе ставлення, емпатія як наслідок особистісного дистресу, «справжня емпатія». Автор доходить висновку, що найтісніший зв'язок емпатії прослідковується з афіліативним гумористичним стилем як адаптивною поведінковою стратегією. До того ж, кореляція стає сильнішою, якщо респондент демонструє високий рівень самостверджувального гумору [3, с. 41].

Що стосується місця гумору у процесу спілкування та міжособистісних інтеракцій, цікавою є робота О. Лінча (O. Lynch), який пропонує дотримуватися комунікативного підходу як варіанта синтезу психологічних та соціологічних тенденцій вивчення гумору. Лінч вважає, що жарти та власне гумор відіграють важливу роль у розумінні того, хто ми та як самі себе оцінюємо, оскільки формується у результаті взаємодії з оточуючими [5, с. 426]. Гумор розглядається як повідомлення у контексті загальної комунікації. Гумористичне повідомлення створюється та «відправляється» людиною чи групою осіб та залежить від адресата, точніше, від його інтерпретації, котра зумовлюється соціальним контекстом та функціональною роллю гумору у конкретній ситуації.

Модель Лінча розкриває гумор через наступні аспекти: 1) - *організаційна структура* – соціальний простір та індивідуальне сприйняття, реакція на гумористичну інформацію; 2) - *ідентифікація* – відображає, наскільки особистість здатна виконувати власну соціальну роль; 3) - *контролююча функція*, що полягає у відслідкуванні наслідків використання гумору [5, с. 437].

Звичайно, гумор виконує ряд важливих функцій у процесі соціальної взаємодії. Досліджуючи роль гумору у міжособистісних стосунках на прикладі аналізу ситуацій гендерного та одностатевого спілкування, Дж. Хей (J. Hays) підкреслює його культурологічну детермінанту та зазначає гендерні форми прояву. Як виявилось, використання гумору постає більш привабливим у разі одностатевого, ніж змішаного спілкування. Цікаво, що чоловіки частіше за жінок використовують гумор як копінг-стратегію для подолання стресової ситуації.

Рівні гумористичної активності: стилі гумору

Традиційною та загальноприйнятою вважається думка про те, що гумор відіграє суттєву роль у проявах широкої різноманітності соціальної взаємодії. Соціальні функції гумору розкриваються через його застосування з метою зниження напруги та збереження статусу, саморозкриття та формування стосунків з оточуючими. Крім того, гумор використовується людьми з високим соціальним статусом для ствердження домінування над іншими, а людьми з більш низьким соціальним статусом – для самоствердження у колі референтних осіб. У груповому контексті гумор виступає результативним засобом підсилення групової ідентичності та згуртованості.

Останнім часом відбулася помітна трансформація у науковому розумінні гумору психологами. Сьогодні гумор визначають як складний комплекс особливостей, здатних чинити як позитивний, так і негативний вплив. Тому перспективним вважається напрямок вивчення *гумористичних стилів* як характеристик впливу гумору на особистість та соціальне оточення.

Уперше поняття гумористичного стилю з'явилося у психологічних дослідженнях, які показали, що впевнене використання гумору пов'язане з позитивним психологічним функціонуванням у той час, як інші форми гумору асоціювалися з негативними наслідками. Загалом Мартін з колегами описали афіліативний, самостверджувальний, агресивний та самопринижувальний стилі гумору [1; 3; 4].

Афіліативний гумористичний стиль – це форма гумору, призначена для розважання оточуючих, спосіб покращення взаємодії, котрий проявляється через смішні та неворожі жарти, невимушені дотепні зауваження. Його мета полягає в оптимізації стосунків та редукції міжособистісних конфліктів.

Самостверджувальний гумор допомагає людині знаходити комічне у життєвих випробуваннях, підтримувати реалістичне світосприйняття у разі неприємностей. Цей гумористичний стиль часто застосовується як адаптивна допінг-стратегія, що допомагає зберігати позитивну перспективу у стресових ситуаціях.

Агресивний стиль – форма зневажливого гумору у поєднанні з сарказмом та приниженням, котра може використовуватися для маніпулювання іншими людьми. Змістом *самопринижувального* гумору є жарти відносно власної особистості, мета яких – отримати схвалення оточуючих.

Традиційно вказані форми гумористичної поведінки оцінюються за допомогою Опитувальника гумористичних стилів. Високі рівні адаптивного гумору (афіліативний, самостверджувальний стилі) зазвичай корелюють з низькими показниками пригніченості та високим самоприйняттям. І навпаки, – високий рівень дезадаптивного гумору (агресивний, самопринижувальний стилі) пов'язаний із зростаючими депресивними про-явами та зниженням рівня самооцінки.

Насправді існує достатньо доказів того, що складовою гумору є агресія або ворожість. Так, Г. Лефкорт (Lefcourt) наводить приклади надзвичайно садистських форм гумору: німецькі солдати за часів Другої світової війни сміялися над панічними діями євреїв, котрі намагалися врятуватися від них втечею [9]. На соціально прийнятному рівні велика кількість популярних жартів явно передбачає приниження інших, включаючи представників різної статі (частіше жіночої), національних або етнічних груп чи людей з низьким рівнем інтелекту. Вказані аспекти гумору розглядаються теоріями переваги (Платон, Арістотель, Т. Гоббс, Ч. Грунер (Gruner), МакКолі (McCauley), Д. Зіллман (Zillmann), Л. Лафав (LaFave) та ін.

Когнітивний підхід до розуміння гумору: теорії невідповідності

Теорії невідповідності зосереджені на особливостях процесу пізнання. Найважливішим фактором, що визначає гумористичний характер явищ, вважається сприйняття факту невідповідності, оскільки комічне має відтінок незвичайності, безглуздя; воно дивне чи не відповідає нашим очікуванням (А. Шопенгауер, Г. Айзенк).

Намагаючись пояснити психічні механізми гумору, А. Кестлер (A. Koestler) вводить поняття *бісоціації*, що виникає у разі сприйняття ситуації, події чи ідей одночасно з двох логічних, але зазвичай несумісних точок зору [9]. Складно не погодитися й з тим, що певна форма безглуздя є необхідною умовою для виникнення гумористичного ефекту. В деяких теоріях припускається, що безглузда ситуація має відбуватися раптово (Suls) чи мати місце в ігровому контексті (Rothbart). Р. Джиора (Giora) розглядає сприйняття несподіваності розвитку сюжету як один з важливих когнітивних аспектів гумористичного переживання, а також аналізує «граматику» жарту та намагається диференціювати його серед звичайних інформативних текстів та дотепних зауважень [2].

Одна з популярних позицій у 70-ті рр. полягала у тому, що безглуздя має певним чином вирішуватися, щоб виглядати кумедним, - саме вирішення невідповідності дозволяє нам зрозуміти жарт. Згідно з теорією Дж.

Салса (Suls), основна частина жарту змушує слухача передбачити ймовірний результат. Коли кульмінаційний пункт цього передбаченню не відповідає, слухач зазвичай шукає когнітивне правило, завдяки якому кульмінація буде логічно витікати із змісту жарту. За умови відкриття цього правила жарт сприймається як кумедний та людина сміється.

Р. Уайером та Дж. Колінзом (Wyer&Collins) розроблено теорію гумору на основі складності розуміння. Вони припустили, що гумор містить одночасну активацію двох різних ментальних схем для розуміння однієї ситуації. Підкреслюється, що гумор матиме місце лише у тому випадку, коли активізована другою за порядком схема включатиме інтерпретацію, цінність котрої буде значно применшено відносно початкової схеми [9]. Отже, гумор містить реінтерпретацію подій як менш значущих та більш тривіальних.

Крім того, автори наголошували, що крім інтелектуального розуміння змісту жарту, сприйняття гумору визначається також контекстуальними змінними, - спонтанними асоціаціями, думками про минулі чи майбутні події, уявленнями про людину, яка розповідає жарт, та ін. Цей процес дослідники назвали смисловою переробкою. Об'єктивно гумористична подія може мати низький/високий смисловий потенціал. Це значить, що певні жарти розуміються однозначно, а деякі можуть викликати реакцію сміху у різних людей з різних причин.

Дослідження гумору у вітчизняній психології

1. Когнітивна парадигма гумору у міждисциплінарному підході М.В. Мусійчук. Розглядаючи когнітивні механізми об'єктивації структур комічного у теоретичній та практичній діяльності, автор виходить з положення, що комічне – це форма відображення об'єктивної дійсності, а процес пізнання на основі комічного протікає шляхом вирішення протиріч та опосередковується інтелектуальною активністю у поєднанні з афективним компонентом [11, с. 16].

М.В. Мусійчук розкриває гумор як особливий вид світогляду, що характеризується «багатством полутонов в оцінці бытия» [10], та на відміну від сатири, відображає позитивне ставлення до предмету. Особливістю підходу дослідниці є розкриття креативного механізму комічного, котрий пояснюється через породження у процесі сприйняття гумористичної інформації нового, імпліцитного смислу. Створення нового смислу досягається шляхом руйнування смислових стереотипів та виявлення суттєвих характеристик на різних рівнях узагальнення.

Спираючись на результати власних емпіричних досліджень, Мусійчук пропонує розширити уявлення про особливості комічного через співвіднесення процесів розуміння гумору та вирішення інтелектуальних задач. Вона вказує на схожість гумористичних текстів та евристичних за-

вданий-головоломок, що виявляється у наявності складових елементів з високим ступенем контрастності та імпліцитності [11, с. 2]. Аналізуючи гумористичні висловлювання, автор доходить висновку про існування протиріччя між початковим сприйняттям та усвідомленням нових зв'язків у кінцевому судженні, що сприяє трансформації смислу.

Таким чином, М.В. Мусійчук у якості механізму комічного розглядає розуміння імпліцитного смислу, що полягає у створенні нового смислу у відповідному контексті через трансформацію змісту гумористичної форми та створення альтернативних значень через відхилення від стереотипних очікувань. Суттєво доповнивши уявлення щодо когнітивного аспекту гумору, подальший розвиток досліджень у цій сфері автор бачить у розмежуванні процесів сприйняття та створення гумору.

2. О.М. Іванова у своїй дисертаційній роботі пропонує підхід до аналізу порушень почуття гумору у разі психічних захворювань, що передбачають нозологічну специфіку. Уперше виокремлюються такі параметри аналізу почуття гумору, як здатність до впізнання гумору у контексті негумористичної інформації, специфіка вибору певних видів гумору.

Дослідниця робить висновок про те, що у сфері комічного є область, що однозначно інтерпретується здоровими людьми як гумор та область неоднозначної дотепності та гумору, сприйняття якого у якості власне гумору чи несерйозної інформації суб'єктивне та залежить від контексту сприйняття.

Крім того, автор знаходить 5 змістовних факторів сприйняття анекдотів, вибір яких відрізняється у хворих на шизофренію, афективні розлади та здорових людей, а саме: 1 – гумор безглуздості, 2 – непристойні анекдоти, 3 – дискримінація протилежної статі, 4 – цинічно-песимістичні анекдоти, 5 – гумор, заснований на вирішенні протиріччя [8].

3. О.О. Зайва вивчає почуття гумору як психологічний конструкт, що характеризується стресозахисним потенціалом. У результаті свого дослідження, автор робить висновок про те, що реакція на складну життєву ситуацію, опосередкована зверненням до почуття гумору, може виявлятися двома шляхами: у психологічному захисті або психологічному подоланні. У разі психологічного захисту використання гумору є результатом дії несвідомого, тому адаптивна функція гумору належно не оцінюється людиною. Коли ж особистість свідомо звертається до гумору як ресурсу подолання стресу, то визнає роль гумору як засобу опанування деструктивних емоцій та думок [7, с. 2].

4. Дисертаційне дослідження А.Н. Бабаджанової присвячене аналізу становлення та розвитку почуття гумору в контексті соціалізації старших школярів. Спираючись на традиційне для сучасних дослідників комічного уявлення про гумор як інтеграційне особистісне утворення, А.Н.

Бабаджанова вважає актуальним вивчення закономірностей генезу почуття гумору у старшому шкільному віці, його соціокультурних та індивідуальних особливостей.

Аналізуючи внутрішню динаміку протікання гумору, пріоритетним автор бачить не роль емоційних процесів, а особливості спонукання та спрямування, тобто інтенціональну сторону психологічної структури досліджуваного феномену. Крім того, у якості структурного компоненту гумору А.Н. Бабаджанова заявляє його операціональну сторону, що має такі характеристики, як сприймання, розуміння та продукування гумору.

Підіймаючи методологічні питання, автор вважає доцільним слідувати системно-структурному підходу у психологічних дослідженнях почуття гумору. Загалом Бабаджанова визначає почуття гумору як переживання-діяльність (за Ф.Е. Василюком), що актуалізується ситуацією неможливості задоволення актуальних потреб та передбачає таку когнітивно-перцептивну роботу механізму дотепності, що призводить до афективної розрядки із суб'єктивним відчуттям смішного та експресивно-поведінковим відреагуванням за допомогою сміху [6].

Отже, подібно до інших психологічних утворень, що вирізняються складністю та глибиною структурної організації, гумор не має однозначної наукової інтерпретації. Змістовний аналіз наукових розробок провідних спеціалістів з психології гумору демонструє складність та багатовимірність даного феномену, що підтверджується різноманіттям підходів до його вивчення. Закономірно, що жоден з напрямків вивчення, взятий окремо, не розкриває повною мірою сутність гумору, а відображає лише окремі його характеристики. Складність дослідження гумору полягає у глибині та неоднозначності його взаємозв'язків з різними сторонами внутрішнього світу особистості, її поведінкою. Тому гумор як об'єкт наукового дослідження, а також його механізми та особливості, набуває в психології все більшої популярності.

Література

1. Cann A. Humor Styles, positive personality and health / A. Cann, K. Stilwell, K. Taku // *Europe's Journal of Psychology*. — 6 (3). — P. 213-235.
2. Giora R. On the cognitive aspects of the joke / R. Giora // *Journal of Pragmatics*. — 1991. — № 16. — P. 465-485.
3. Hampes W. The relation between humor styles and empathy / W. Hampes // *Europe's Journal of Psychology* — № 6 (3). — P. 34-45.
4. Kuiper N. Reactions to humorous comments and implicit theories of humor styles / N. Kuiper, G. Kirsh // *Europe's Journal of Psychology*. — № 6 (3). — P. 236-266.

5. Lynch O. Humorous communication: finding a place for humor in communication research / O. Lynch // *Communication theory*. — 2002. — №4. — P. 423-445.
6. Бабаджанова А.Н. Соціокультурні та індивідуальні особливості розвитку почуття гумору у старшокласників. – Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата психологічних наук. — Хмельницький, 2012. — 16 с.
7. Зайва О.О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання — Автореферат дисертації на здобуття ступеня кандидата психологічних наук. — Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2006. — 19 с.
8. Иванова Е.М. Нарушения чувства юмора при шизофрении и аффективных расстройствах. — Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. — М., 2007. — 24 с.
9. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин; пер. с англ. — СПб.: Питер, 2009. — 480 с.
10. Мусийчук М.В. О когнитивной функции приемов остроумия / М.В. Мусийчук // *Наука на рубеже веков. История Филология. Педагогика. Сб. научных статей*. — СПб.: Нестор, 2001. — С. 85-87.
11. Мусийчук М.В. Когнитивные механизмы структур комического: философско-методологические аспекты. — Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора психологических наук. — Новосибирск, 2011. — 34 с.
12. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. — СПб.-М.: Университетская книга, 1997. — 318 с.